

ΚΥΡΙΑΚΗ 13 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 2022

B**100**
ΤΟ ΒΗΜΑ
Βιβλία

2

Τα «Απαντα» του Κωστή Παλαμά
και η ποίησή του από
τη σκοπιά του 21ου αιώνα

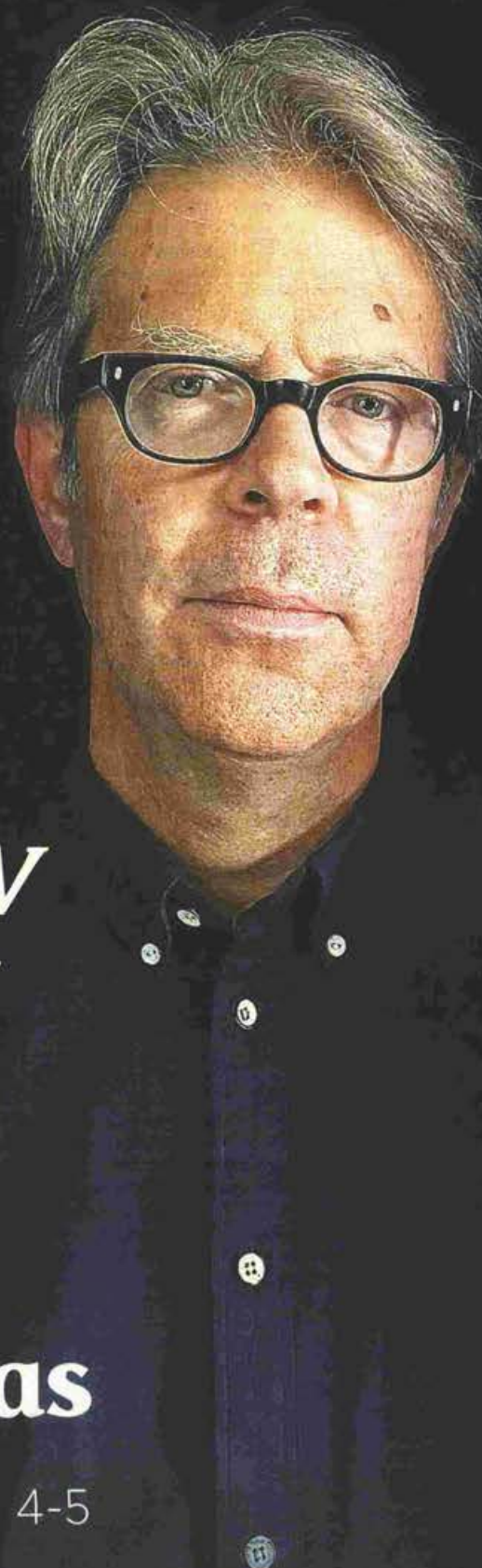
3

Ο Μισέλ Τουρνιέ διερευνά
στους «Μετέωρους» τον λογοτεχνικό
τόπο των διδύμων

Ο κορυφαίος αμερικανός
συγγραφέας μιλάει
στο «Βήμα» πριν από
την κυκλοφορία του νέου
του βιβλίου, με τίτλο
«Σταυροδρόμια»,
για τη σημασία
των πολυδιάστατων
μυθιστορηματικών χαρακτήρων,
την αξία της λογοτεχνίας
σήμερα και την αβεβαιότητα
στην περίοδο
της πανδημίας

**Τζόναθαν
Φράντζεν****«Είμαι ένας
τύπος
της δεκαετίας
του '70»**

σ. 4-5

PHOTOGRAPH BY JACQUES

«Οι σπουδαιότεροι συγγραφείς γράφουν κόντρα στις πεποιθήσεις τους»

Ο διάσημος αμερικανός συγγραφέας μιλάει στο «Βήμα» για το καινούργιο του μυθιστόρημα, την επίδραση που του άσκησε η δεκαετία του 1970, τη σχέση της λογοτεχνίας με την κοινωνία και την πολιτική και τα αναπόδραστα της ανθρώπινης φύσης

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΣΤΟΝ ΓΡΗΓΟΡΗ ΜΠΕΚΟ

Είχε νυχτώσει πια, τον άκουγα, αλλά, για κάποια δευτερόλεπτα, μόνο τα γυαλιά του διέκρινα. «Δεν με βλέπετε καλά, αλλά προσπαθώ να ανάψω το φως για να με βλέπετε καλύτερα. Ως συνήθως, θα έπρεπε να είμαι σπίτι τώρα, στην κουζίνα συγκεκριμένα, από εκεί προτιμώ να κάνω τέτοιες συζητήσεις, πλην όμως παραμένω ακόμη στο γραφείο μου. Είναι σκοτεινά εδώ, πάντα είναι» είπε ο Τζόναθαν Φράνζεν και τότε, στη δική του οθόνη, στην πλατφόρμα τηλεδιασκέψεων Zoom, το πρόσωπό του φωτίστηκε. «Υπάρχει εκείνη η περίφημη φράση του Χένρι Τζέιμς από το διηγημά του "The Middle Years". Την παραθέτω από μνήμης. "Εργαζόμαστε στο σκοτάδι, κάνουμε ό,τι μπορούμε, δίνουμε ό,τι έχουμε. Η αμφιβολία μας είναι το πάθος μας και το πάθος μας είναι το καθήκον μας. Τα υπόλοιπα είναι η τρέλα της τέχνης". Όπως διαπιστώνετε, το έρω πάρετε στα σοβαρά από με την εργασία μέσα στο σκοτάδι...» αστειεύτηκε ο 62χρονος αμερικανός πεζογράφος, ένας από τους κορυφαίους συγγραφείς των Ηνωμένων Πολιτειών. Σε λίγες ημέρες κυκλοφορεί και στα ελληνικά το νέο του βιβλίο με τίτλο *Σταυροδρόμια* (εκδ. Ψυχογιός). Αυτή ήταν η αφορμή για τη συζήτησή μας.

Στα *Σταυροδρόμια*, όπου ξεδιπλώνει όλα τα γνωστά κλασικά χαρίσματα και την εμπειρία του, αφηγείται την ιστορία μιας οικογένειας του Ιλινόι, μιας πολυτέχνης οικογένειας σε κρίση, τους εκωτερικούς της τριγμούς και τις φυγόκεντρες τάσεις των μελών της, με ευρύτερο κοινωνικό υπόβαθρο τη λεγόμενη «αντιπολίτευση» των αρχών της δεκαετίας του 1970 και τον φθίνοντα Πόλεμο του Βιετνάμ. Παρακολουθούμε, λοιπόν, τις διαδρομές του Ρας Χιλντεμπραντ, αναπληρωτή πάστορα σε μια φιλελεύθερη εκκλησία, της συζύγου του Μάριον και των παιδιών τους. «Αμέσως μετά την έκδοση της "Αγνής", το 2015, αισθανόμουν πραγματικά εξαντλημένος. Δεν έβλεπα καν στον ορίζοντα το επόμενο βιβλίο μου. Ωστόσο, σε κάποιο ταξίδι μου, συνάντησα κάποιον, έναν άνθρωπο... Δεν θα σας πω ούτε πού ούτε πώς, γιατί είναι αρκετά γνωστός και ενδέχεται να το υποψιαστείτε. Από εκείνη τη στιγμή, κυριολεκτικά, δεν έπαψα να επεξεργάζομαι στο μυαλό μου το είδος του μυθιστορηματος στο οποίο εκείνος θα μπορούσε να εμπεριέχεται σαν χαρακτήρας. Και έτσι μου ήρθε η ιδέα να γράψω ένα "οικογενειακό" βιβλίο που να ενσωματώνει διαφορετικές γενιές. Για χρόνια με θεωρούσαν έναν μυθιστοριογράφο οικογενειακών ιστοριών, αλλά δεν ήμουν ακριβώς αυτό. Το συλλογίστηκα όμως και είπα, εντάξει, ας γράψω κι ένα τέτοιο βιβλίο! Ο άνθρωπος που είχα συναντήσει διήγνη ήδη την τρίτη ηλικία, επομένως κλήθηκα να πάω πίσω στο παρελθόν, μοιραία, προκειμένου να τον ακτινογραφίσω. Φθάνοντας ωστόσο στη δεκαετία του 1970, κατάλαβα ότι, αλίμονο,

δεν θα μου έφτανε ένα βιβλίο...» - εξ ου και τα *Σταυροδρόμια* αποτελούν το πρώτο μέρος μιας σχεδιαζόμενης τριλογίας, εμπνευσμένης μάλιστα από το εμβληματικό *Middlemarch* της Τζορτζ Έλιοτ.

Μάλλον δεν ήταν πάστορας ο άνθρωπος που συναντήσατε, κύριε Φράνζεν. Ετσι δεν είναι;

«Θα σας πω μόνο ότι προερχόταν από μια οικογένεια μενοντιών ιεραποστόλων, για τους οποίους ούτε και εγώ ήξερα πολλά. Πάντως συντέλεσε κάτι μέσα μου σαν διπλή επιφοίτηση, σαν να εμφανίστηκαν ταυτόχρονα και ένας ενδιαφέρων χαρακτήρας και ένα πολλά υποσχόμενο θέμα. Η θρησκεία, εν προκειμένω. Δεν είχα γράψει καθόλου για αυτή, αν εξαιρέσω ορισμένα κομμάτια στο δεύτερο μυθιστόρημά μου, τους "Κραδασιούς", το οποίο δεν ξέρω και πόσο έχουν διαβάσει σε τελική ανάλυση. Η θρησκεία υπήρξε σημαντική για εμένα, αναπόσπαστο μέρος των παιδικών μου χρόνων. Και εξακολουθεί να αποτελεί μια κρίσιμη κατηγορία στον νου μου, παρότι δεν θρησκοεύομαι, δεν είμαι πιστός. Όμως αίφνης είχα τα απαραίτητα, για να επανέλθω στα "Σταυροδρόμια", τον χαρακτήρα και το θέμα. Κακά τα ψέματα, όταν έχεις αυτά τα δύο πυροδοτείται μια αφήγηση. Γιατί όταν είσαι συγγραφέας και αντιμετωπίζεις τον ίλιγγο της λευκής σελίδας, το πλήθος των απείλητων δυνατοτήτων, μπορείς να γράψεις το σπιδήποτε. Ένα μυθιστόρημα όπως εκείνα του ύστερου Μπέκετ ή για τα βαμπίρ... Η απεριόριστη ελευθερία είναι, επί της ουσίας, τρομακτική. Κάθε φορά που κάτι συγκεκριμένο ορίζεται, ένα στοιχείο ή μια πλευρά του χειρισμάτος σου, αυτό σε βοηθάει πάρα πολύ».

Αναρωπιέμαι ωστόσο γιατί οι «Διορθώσεις» (2001) με τους Λάμπερτ είναι ένα λιγότερο οικογενειακό βιβλίο, ας πούμε, από τα «Σταυροδρόμια»...

«Στις "Διορθώσεις", ενώ υπάρχει όντως μια οικογένεια και εκεί, δεν έχουμε ιδέα για το τι πραγματικά συμβαίνει μεταξύ τους. Δηλα-

δή δεν βλέπουμε αρκετά την αλληλεπίδραση των μελών της. Μονάχα προς το τέλος, όταν μαζεύονται για τις γιορτές και επέρχεται, εννοείται, η καταστροφή. Οι "Διορθώσεις" δεν έχουν να κάνουν τόσο με μια οικογένεια όσο, κυρίως, με έναν άνδρα που χάνει το μυαλό του. Τα "Σταυροδρόμια" οργανώνονται γύρω από τις σχέσεις των Χιλντεμπραντ. Αυτό βεβαίως ισχύει για τα μισά βιβλία στην ιστορία της λογοτεχνίας, του αρχαίου ελληνικού δράματος συμπεριλαμβανομένου. Και εκείνες ήταν οικογενειακές ιστορίες, αλλά, για κάποιους απροσδιόριστους λόγους, δεν τις αποκαλούμε έτσι τόσο συχνά. Δεν χαρακτηρίζουμε, λόγω χάρη, τον *Σοφοκλή* έναν *οικογενειακό* δραματουργό, ούτε, για παράδειγμα, τη *Μήδεια* του *Ευριπίδη* ένα *οικογενειακό* θεατρικό έργο. Κι όμως, έτσι είναι! Η οικογένεια είναι ένας βασικός, διαχρονικός καμβάς για τη λογοτεχνία, επειδή εκεί ακριβώς εντοπίζονται οι απίστευτα τεταμένες σχέσεις που προσλαμβάνουν δυναμικό νόημα. Αν αναζητείς την πολυσήμη, ανεξέλεγκτη ένταση, η οικογένεια είναι η πιο ταυριαστή δομή για να τη βρεις».

Η οικογένεια, ως λογοτεχνικός καμβάς ακριβώς, είναι και λειτουργική για εσάς; Για το είδος του συγγραφέα που είστε, θέλω να πω...

«Ενδιαφέρουσα ερώτηση. Ισως όχι και τόσο πολύ, σπεύδω να ξεκαθαρίσω. Παρότι τα "Σταυροδρόμια" αποτυπώνουν σκηνές από την κοινή ζωή μιας οικογένειας, δεν νομίζω ότι θα κλιμακώνονταν με τον δέοντα τρόπο αν δεν είχε το κάθε μέλος και κάτι εκτός οικογένειας που να το κινητοποιεί. Με βάζετε τώρα σε πολλές σκέψεις για το πώς λειτουργεί αποτελεσματικά ένα μυθιστόρημα και σας λέω ότι λειτουργεί βάσει των επιθυμιών που φέρουν οι χαρακτήρες. Και μέσα από τις συγκεκριμένες περιγραφές βαθαίνουν και τα πορτρέτα τους. Σε ό,τι συζητούμε υπάρχουν πάντοτε δύο άξονες. Ο ένας, ο κάθετος, είναι αυτά που κληροδοτούν οι γονείς στα παιδιά τους, πολλά είναι γενετικής φύσεως και άλλα σχετίζονται με την ανατροφή

ΤΖΟΝΑΘΑΝ ΦΡΑΝΖΕΝ

Σταυροδρόμια

Μετάφραση Γιώργος-Ικάρως Μπαμπασάκης. Εκδόσεις Ψυχογιός, 2022, σελ. 728, τιμή 22,20 ευρώ *Το βιβλίο κυκλοφορεί στις 24/2

Ζώντας με την πανδημία

«Κάθε φορά που ολοκληρώνω ένα βιβλίο, ως επί το πλείστον ταξίδεψα, είτε για να επιδοθώ στο προβλεπόμενο birdwatching (παρατήρηση πουλιών) είτε για να συγκεντρώσω δημοσιογραφικό υλικό για άλλα κείμενά μου, πέραν της μυθοπλασίας. Τα "Σταυροδρόμια" τα παρέδωσα στον εκδότη μου τον Ιούλιο του 2020. Κάκιση περίοδος για μετακινήσεις, προφανώς, λόγω της πανδημίας, μια κατάσταση ριζικής αβεβαιότητας η οποία ήταν λες και μας γύρισε πίσω, σε μια προνεωτερική συνθήκη, ανοίκεια για τις σχετικά εύτακτες και μάλλον πολιτισμένες κοινωνίες μας. Ασφαλώς, ήταν φρικτό να έχεις πρόεδρο τον Ντόναλντ Τραμπ. Κατόπιν θύμωσα κι εγώ με τους αντιεμβολι-

αστές, με την ανευθυνότητά τους. Όμως πλέον, γενικώς, κατανοώ την κόπωση των ανθρώπων, τη σπασμοδικότητά τους, τις επιμέρους οπτικές γωνίες. Η πανδημία αναστάτωσε κάπως τη ρουτίνα μου. Οπότε, μένοντας στο σπίτι, καταπιάστηκα με άλλα πράγματα, μια μετάφραση από τα γερμανικά, μαστορέματα, μικροδουλειές κ.τ.λ. Εσπασα και μια βιβλιοθήκη, επιτέλους, ύστερα από κάμποσα χρόνια αναβολών! Επειτα; Σίγουρα δεν ήμουν έτοιμος για το επόμενο βιβλίο. Εξανάγκασα όμως τον εαυτό μου να αρχίσει τουλάχιστον να το σκέφτεται. Η συνέχεια είχε μεταπτώσεις, πολλές, πάρα πολλές» τόνισε εμφατικά ο πολυβραβευμένος Τζόναθαν Φράνζεν.

Η οικογένεια είναι ένας βασικός, διαχρονικός καμβάς για τη λογοτεχνία, επειδή εκεί ακριβώς εντοπίζονται οι απίστευτα τεταμένες σχέσεις που προσλαμβάνουν δυναμικό νόημα. Αν αναζητείς την πολυσημ, ανεξέλεγκτη ένταση, η οικογένεια είναι η πιο ταιριαστή δομή για να τη βρεις

και τον περίγυρο. Ο δεύτερος άξονας είναι ο οριζόντιος, που αφορά την εξατομίκευση πια του κάθε ανθρώπου, μια διαδικασία που έχει να κάνει και με τον συγγενικό δεσμό και με τη σύγκρουση μαζί του. Ως συγγραφέας, μπορείς να προσθέσεις σε κάθε άξονα, να τον φορτίζεις περαιτέρω, και όσο το κάνεις αυτό, παράλληλα και στους δύο, να αυξάνεις την περιπλοκότητα ενός χαρακτήρα ο οποίος, ως αντανάκλαση ενός ανθρώπου, είναι αδύνατον να είναι μονοδιάστατος. Έτσι επιτυγχάνεται το περιλάλητο βάθος. Προσπαθώ συστηματικά να δημιουργώ, αν μη τι άλλο, πολυδιάστατους ήρωες.

Προτείνω να σταθούμε στην εποχή που ανασυστήνουν τα «Σταυροδρόμια», το έκτο σας μυθιστόρημα. Νομίζω ότι δεν είχατε ξαναγράψει για τη δεκαετία του 1970... Τι την προσδιορίζει, σε αδρές γραμμές;

«Ποτέ, ποτέ στη μυθολογία μου, σωστή παρατήρηση. Και ήταν μια μεγάλη τρύπα αυτή, ομολογούμενος. Αν αφήσω κατά μέρος τα επιφανειακά γνωρίσματα, ένα ορισμένο είδος μουσικής, το τερατώδες στυλ στα μαλλιά και στο ντύσιμο, την εξόχως φρικιαστική αρχιτεκτονική επίσημο, δυσκολεύομαι να μιλήσω για το πνεύμα εκείνης της εποχής, όπως δυσκολεύομαι να μιλήσω για την ενιαία φυσιογνωμία μιας γενιάς (όπως λέγεται τώρα το ένα για τους Millennials ή το άλλο για την Generation Z). Δεν ξέρω κατά πόσο είναι έγκυρη η αίσθησή μου, αυτή μεταφέρω μόνο. Η δεκαετία του 1970 ήταν η τελευταία περίοδος στην οποία υπήρχε μια πιο φιλελεύθερη, πιο ανεκτική εκδοχή της θρησκείας, μια θρησκεία με κάποιο νόημα. Αυτή η εκδοχή πλέον έχει φθαρεί, και στις ΗΠΑ και στην Ευρώπη, εκπύω. Ο χριστιανισμός έχει καταντήσει μια επαρχία την οποία λυμαινόνται οι δεξιοί κύκλοι και, δυστυχώς, οι φονταμενταλιστές. Η δική μου εμπειρία από τη δεκαετία του 1970, αυτό που κρατάω, είναι οι πειραματισμοί για τη διάνοιξη συναισθηματικών χώρων, οι εξασκήσεις για περισσότερη ειλικρίνεια και αυθεντικότητα, σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο, το να τα βρεις, καταπώς λέμε, και με τον εαυτό σου και με τους άλλους. Η ιδέα αυτή, αυτό το κράμα αθωότητας και πιθανώς αφέλειας που αγγίζει τα όρια της αμηχανίας, κατέκτησε την Αμερική. Ωστόσο, όπως συμβαίνει με όλα τα φαινόμενα, όταν βρίσκεις την ευκαιρία να τα εξετάσεις εκ των υστέρων, είχε και μια παρήγορη ανοητότητα η δεκαετία του 1970. Η νεανική ομάδα, λόγω χάρη, που περιγράφω στο μυθιστόρημα, τα «Σταυροδρόμια», δεν θα μπορούσε να υφίσταται σήμερα, ούτε καν στη δεκαετία του 1980. Δεν ξέρω αν η εποχή εκείνη είχε κάτι το απολύτως ενδογενές, πάντως η αμύοκραιρά της, το να νιώθει κανείς όλο το εύρος του εσωτερικού σου κόσμου, με επηρέασε, διαμόρφωσε αυτό που είμαι και ως άνθρωπος και ως μυθιστοριογράφος. Είμαι ένας τύπος της δεκαετίας του 1970».

Η καλή λογοτεχνία και ο κοινωνικός/πολιτικός σχολιασμός είναι πάντοτε ασυμβίβαστες έννοιες, κύριε Φράνζεν;

«Όχι, δεν είναι ασυμβίβαστες αναγκαστικά. Ο «Ζοφερός οίκος» του Τσαρλς Ντίκενς είναι συναρπαστικός και ως προς την απάραμιλλη γλώσσα και ως προς τη μαεστρία της επινόησης. Πλην όμως ασχολείται με μια κοινωνική παθολογία, σπληνεί και ασπρίζει το χαοτικό δικαστικό σύστημα της βικτωριανής Αγγλίας. Αυτό είναι το βιβλίο σε μεγάλο βαθμό. Το ίδιο κάνει ο Λέων Τολστόι στην «Άννα Καρένινα». Περιγράφει την άνοση αντιμετώπιση του άνδρα και της γυναίκας στο πλαίσιο ενός χωρισμού. Κοινωνικότατο θέμα, αναμφίβολα. Θα έλεγα, λοιπόν, ότι το θεμελιώδες είναι οι αναλογίες, τα ποσοστά. Αλλά πιστεύω ότι οι αυθεντικά σπουδαίοι συγγραφείς γράφουν κόντρα στις πεποιθήσεις τους, κοινωνικές και πολιτικές. Τον Τολστόι εξακολουθούμε να τον διαβάζουμε επειδή απεικόνιζε τους ανθρώπους όπως είναι».

Και γιατί πάντοτε αναδιατάσσει το ηθικό σύστημα ή το σύστημα αξιών. Όταν απλώς πολιτικολογείς, όταν πρωτίτως εξυπηρετείς έναν συγκεκριμένο σκοπό ή μια ατζέντα, όχι, είμαι πεπεισμένος, δεν γράφεις καλή λογοτεχνία».

Η λογοτεχνία συσσωρεύει άραγε μια απαραίτητη γνώση, για τον άνθρωπο και τον κόσμο, σε μια ιστορική στιγμή που η έννοια της χρησιμότητας είναι συντριπτικά κυρίαρχη;

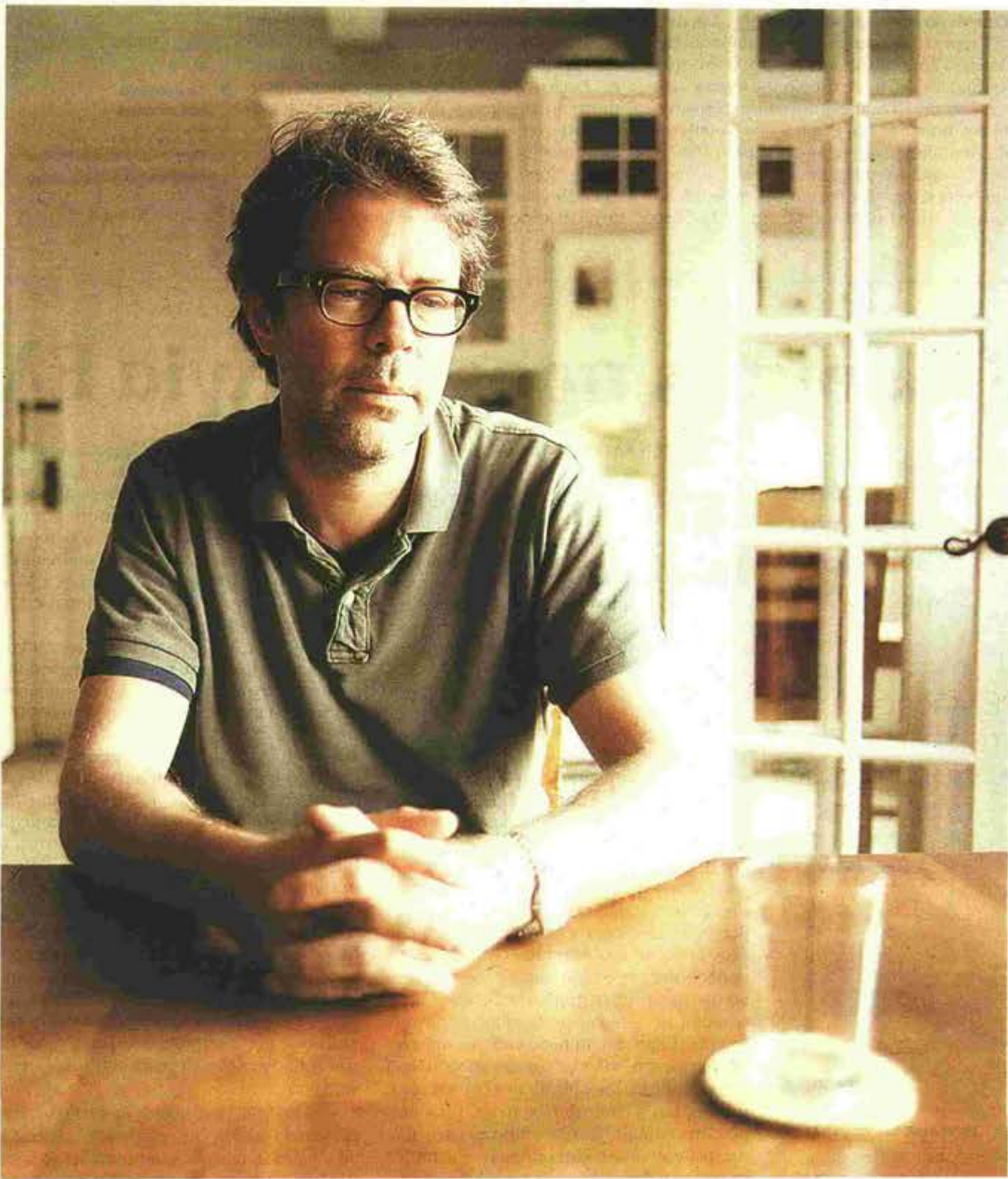
«Η λογοτεχνία προϋποθέτει ότι υπάρχει κάτι πιο σημαντικό για έναν άνθρωπο από το να είναι απλώς καταναλωτής. Σε μια τέτοια προοπτική, η λογοτεχνία ορθώνεται σαν εμπόδιο. Στη λογοτεχνία βρίσκουμε μια ανθεκτική σοφία για το τι σημαίνει να είσαι άνθρωπος, η οποία ανακαλεί όλους τους αρχαίους πολιτισμούς. Είναι όμως δύσκολο να ορίσουμε επακριβώς το περιεχόμενο αυτής της σοφίας. Η λογοτεχνία μιλά για τα αναπόδραστα της ανθρώπινης φύσης, εκεί έγκειται η κρισιμότητά της, αν και το να μιλάς για την ανθρώπινη φύση με τον συγκεκριμένο τρόπο έχει πια καταλήξει σκανδαλωδώς αμφιλεγόμενο, ένα επίμαχο ζήτημα. Υπό αυτή την έννοια, η λογοτεχνία φαντάζει συντηρητική, ιδίως στο σημερινό πλαίσιο, όπου θρυλείται

«Όταν είσαι συγγραφέας και αντιμετωπίζεις τον ήλιο της λευκής σελίδας, το πλήθος των στείλιων δυνατοτήτων, μπορείς να γράψεις το σιδήσιο. Ένα μυθιστόρημα όπως εκείνα του ύστερου Μπέκετ ή για τα βαμπίρ... Η απεριόριστη ελευθερία είναι, επί της ουσίας, τρομακτική» τονίζει στο «Βήμα» ο Τζόνναθαν Φράνζεν

ότι μπορείς να κάνεις ό,τι θέλεις ή να γίνεις ό,τι θέλεις. Αν όμως την εμπιστευόσαι τη λογοτεχνία, τότε, ναι, γνωρίζεις ότι οι άνθρωποι θα συμπεριφέρονται αναλόγως, όμορφα και τρομερά, όπως και πριν από τρεις χιλιάδες χρόνια».

«Σταυροδρόμια». Ένα ακόμη πολυσέλιδο βιβλίο. Από την άλλη μεριά, η ανθρώπινη προσοχή διασπάται ακατάπαυστα από τον ψηφιακό μετασχηματισμό. Σας προβληματίζει αυτό, σε σχέση με τους αναγνώστες σας;

«Έχω συναίσθηση σε ποιον βαθμό ο κόσμος μας υπονομεύει την αυτοσυγκέντρωση των ανθρώπων. Για αυτό όμως αφερόθηκα ως συγγραφέας στη σύνθεση αφηγήσεων που δεν χρειάζεται να πασχίσει κανείς για να τις παρακολουθήσει, να τις διαβάσει. Μπορεί ενδεχομένως να πασχίσει να τις καταλάβει, αλλά ανέκαθεν ένιωθα ότι οι επιφανείς συγγραφείς τόσο του μοντερνισμού όσο και του μεταμοντερνισμού, όσο ρηξικέλευθοι κι αν ήταν, εκπροσωπούσαν μια λανθασμένη τροπή στη λογοτεχνία, αυξάνοντας συνειδητά τη δυσκολία να διαβαστούν. Εν πάση περιπτώσει, εγώ απλώς αισθάνομαι την υποχρέωση να λέω καλές ιστορίες. Αυτό είναι όλο».

ΜΑΤΘΑΙΑ ΝΑΣΚΑ/ΡΕΚΟΡ